

De stille kracht van het koningshuis

H.P. van Dalen*

Gepubliceerd in: C.A. de Kam en A.P. Ros (red.), 2007, *Jaarboek Overheidsfinanciën 2007*, SDU Uitgevers, Den Haag, blz. 155-172.

* De auteur is verbonden aan Erasmus Competition and Regulation Institute (ECRI) van de Erasmus Universiteit en het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) in Den Haag. Email: dalen@nidi.nl. Met dank aan Kène Henkens voor commentaar op een eerdere versie.

30 mei 2007

De Nederlandse monarchie kost € 100 miljoen op jaarbasis. Tegenover die ogenschijnlijk hoge kosten staan echter substantiële baten waarvan een economie, die onder een constitutionele monarchie functioneert, profiteert. Deze monarchiebonus komt neer op bijna een procentpunt extra groei per jaar. Voor Nederland betekent dit een jaarlijks profijt van 4 à 5 miljard euro. De kracht van de Nederlandse koning(in) schuilt in het vermogen om de rol van ‘onpartijdige beschouwer’ (de zogenaamde ‘impartial spectator’ van Adam Smith) binnen de regering en de samenleving te spelen en te zijn.

1. Inleiding

De monarchie roept gemengde gevoelens. Voor degenen met een Oranjehart is de monarchie onlosmakelijk verbonden met de identiteit van Nederland en is het koningshuis een bindende factor. Voor republikeinen is het koningshuis een anachronisme en staat deze haaks op democratische rechtsprincipes. Maar wie heeft er nu gelijk? Onderschatten republikeinen de waarde van het koningshuis en overschatten de monarchisten het belang van de Oranjes voor de Nederlandse samenleving. De literatuur op dit terrein ontstijgt helaas niet het niveau van rokerige herenclubs en bozige blogs waar weinig belangstelling bestaat voor de empirische en theoretische argumenten die licht werpen op de waarde van het koningshuis.¹ In dit artikel wil ik een cijfermatig inzicht bieden in de kosten en baten van het koningshuis. In de populaire pers en in parlementaire debatten worden de kosten van het koningshuis wel eens ter sprake gebracht, maar de baten blijven vaak onbenoemd of men zoekt de baten vooral in de amusements- of cultuurwaarde van het koningshuis.

De kosten heb ik op een eerder tijdstip uiteengezet (Van Dalen, 2003) en in paragraaf 2 wordt een uitgebreide en gereviseerde opsomming van de kosten van het koningshuis gegeven. Voor een evenwichtig oordeel over het publieke belang van het koningshuis zal men echter ook de baten van de monarchie in de beschouwing moeten nemen. Volgens velen is het onmogelijk om de waarde van het koningshuis te benaderen, zelfs onder economen.² Om die balans in het verhaal te brengen zal ik de

¹ Een gunstige uitzondering op die regel wordt gevormd door het werk van Van Wijnen (1973, 2001).

² Zie bijvoorbeeld een ESB-column van Jonkhoff (2002) waarin hij stelt ‘Het is onmogelijk een zinnig bedrag te noemen als toegevoegde waarde van het koningshuis.’

calculus van het publieke belang (zie Teulings *et al.*, 2003, 2005) op deze plaats uitvoeren. Voorafgaand aan het calculerende werk vragen we daarom eerst de vraag: wat is precies de bijdrage van de koningin in een moderne constitutionele monarchie? (paragraaf 3). Vervolgens wordt in paragraaf 4 getracht om de bijdrage van de monarchie aan de economie om te zetten in euro's om zo een volwaardige kosten-batenanalyse van het koningshuis te schetsen.

2. De kosten van het koningshuis

Een economisch verhaal over het koningshuis begint bij de kosten en het lijkt vanzelfsprekend om die kosten terug te vinden in de rijksbegroting. Het allereerste hoofdstuk van de rijksbegroting – het huis der koningin – is het kortste, kleinste (0,00005 procent van de rijksuitgaven) en tegelijkertijd het meest tot de verbeelding sprekende onderdeel waarover de regering verantwoording aflegt. Bij de algemene beschouwingen behoort het tot de hamerstukken, maar het begrotingshoofdstuk spreekt tot de verbeelding omdat het over de financiën gaat van mensen, die iedereen kent en die een rijke familiegeschiedenis bezitten.

De 'uitkering' die de leden van het Koninklijk Huis krijgen is in de afgelopen twee eeuwen een wederkerend thema van debat geweest waarbij opvalt hoe gedwee en terughoudend parlement en regering iedere keer optreden om dit onderwerp te bespreken. Een uitzondering op die regel vormt Domela Nieuwenhuis die de koningen betitelde als 'knabbelaars aan de Staatsruif' en ook het inkomen aan de toentertijd jonge koningin Wilhelmina veroordeelde hij sterk. Het was ook zeker niet mis wat Wilhelmina in 1908 ontving: 600.000 gulden (in 1922 verhoogd tot 1,2 miljoen gulden) plus de inkomsten uit de Kroondomeinen.³

De laatste dertig jaar heeft het inkomen van het koninklijk huis echter nauwelijks grote beroering gewekt en zijn het de affaires verbonden aan de leden van het koninklijk huis (Lockheed en andere uitstapjes van prins Bernhard, Maxima, Margarita, Mabel) die de aandacht opeisen. Vooral aanstaande huwelijken roepen veel commotie op. Die betrekkelijke rust is voor een groot deel te verklaren door het Financieel Statuut Koninklijk Huis van 22 november 1972 dat ervoor zorgde dat de uitkering van de koningin, de echtgenoot van de koningin, de vermoedelijke erfgenaam van de Kroon en zijn eventuele echtgenote in de wet werd vastgelegd en geïndexeerd volgens een paar vaste regels. Door deze regeling werd de 'politiek uit de politiek' gehaald rond inkomensverhogingen van het huis der koningin. Het inkomen voor de huidige leden (zie tabel 1) is met de werking van het Statuut afleidbaar uit de in 1972 vastgestelde uitkeringen.

Tabel 1: Uitkeringen koninklijk huis, begroting 2007 (in duizenden euro's)

Uitkering aan:	A-component	B-component	C-component	Totaal
	<i>Personeelskosten</i>	<i>Niet-personeelskosten</i>	<i>Honorarium</i>	
Koningin Beatrix	1511	1795	762	4068
Prins Willem-Alexander	294	457	226	977
Prinses Maxima	294	343	226	863
Totaal	2099	2595	1214	5908

Bron: Begrotingsstaat huis der koningin voor het jaar 2007.

³ In haar tijd goed voor 500.000 à 600.000 gulden (zie Fasseur, 1998) en in de jaren zestig nog goed voor ca. 800.000 gulden, zie Memorie van Toelichting, no. 8683, no.3.

De uitkeringen bestaan uit drie delen die allen geïndexeerd zijn voor loon- of prijsstijgingen. In voorgaande begrotingen werden nog de uitkeringen vermeld aan prins Claus, prinses Juliana en prins Bernhard die tevens tot het koninklijk werden gerekend, maar door hun overlijden is het begrotingshoofdstuk I kleiner geworden. De A-component is bedoeld voor de dekking van personeelskosten en volgt de loonstijgingen van ambtenaren in schaal 3 (voor Willem Alexander en Maxima) en schaal 11 (voor koningin Beatrix). De B-component is voor dekking van niet-personele kosten en volgt de consumptieprijsindex van het CBS, de C-component tenslotte is het ‘honorarium’ dat leden krijgen voor het uitoefenen van hun functie en dit gedeelte volgt het salaris van de vice-president van de Raad van State, Tjeenk Willink. De overige leden van het koninklijk huis kunnen hun kosten declareren bij de koningin als hoofd van het huis, en sinds 1968 kunnen de prinsessen Margriet, Irene, en Christina “ter bestrijding van functionele kosten, verbonden aan haar positie als zodanig” een beroep doen op het Fonds voor Functionele Kosten. Het fonds is ooit door Juliana in het leven geroepen en bij stichting stortte zij 15 miljoen gulden in de kas. Het huis der koningin is met de totstandkoming van de wet niet meer dan een boekhouding van de (belastingvrije) uitkeringen die aan de vijf leden van het Koninklijk Huis worden overgemaakt. Het wekt dan ook geen verbazing dat de Algemene Rekenkamer praktisch nooit een kritische noot hoeft te kraken over dit koninklijke ‘giroboekje’.

De grote vraag is natuurlijk of een uitkering van €5,9 miljoen aan het huis der koningin normaal of buitenproportioneel is. Een blik over de grens leert dat dit wel meevalt. Het Deense koningshuis ontving in 2005 8,4 miljoen euro⁴ en het Engelse koningshuis ontving in 2006 55 miljoen euro (d.i. exclusief het inkomen dat prins Charles ontvangt). Een andere manier een gevoel voor grootte te ontwikkelen is door het inkomen in een historisch perspectief te plaatsen. Afgezet tegen de uitkeringen uit de staatskas die koning Willem I en Willem II kregen is de uitkering van het huis der koningin anno 2003 uiterst bescheiden. In rijksbegroting van 1816 staat Willem I ingeboekt voor 2,4 miljoen gulden en de prins van Oranje voor 200.000 gulden. In 1840 werd het inkomen van koning Willem II verlaagd naar 1,5 miljoen en binnen tien jaar zou hij, onder druk van minister Van Hall, een inkomensoffer moeten brengen met het oog op de benarde positie van ’s rijks financiën en werd het inkomen verlaagd tot 600.000 gulden, een inkomen waar ook Willem III genoeg mee moest nemen. Indien we rekening houden met inflatie zou de begrotingspost van het huis der koning voor de periode 1824-1839 fluctueren tussen 62 en 77 miljoen gulden per jaar (prijsniveau 2000), ofwel tussen 28 en 35 miljoen euro.

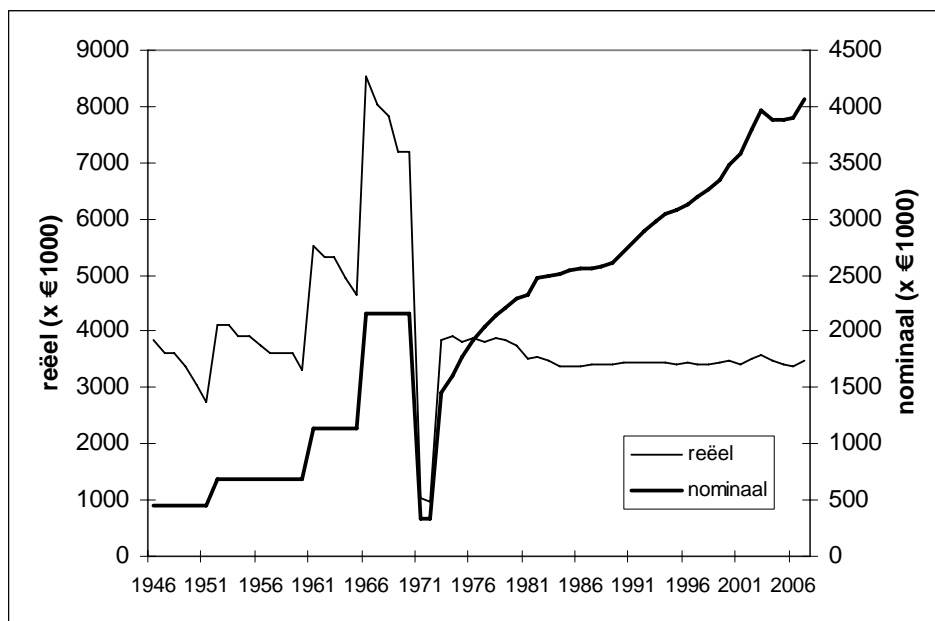
Toch ligt het voor de hand om de vergelijkingsbasis een stuk dichter in de tijd te plaatsen. Immers in 1816 maakte het huis der koning nog bijna 3 procent deel uit van de totale rijksuitgaven en vandaag de dag is het een verwaarloosbaar percentage. ‘De magt des konings’ is danig veranderd⁵ en de tijd van Willem I is niet meer. De naoorlogse ontwikkeling van dit inkomen biedt beter vergelijkingsmateriaal. In figuur 1 wordt de naoorlogse dynamiek in uitkeringen aan de koningin (Wilhelmina, Juliana en Beatrix) in kaart gebracht, zowel in nominale termen als in reële termen (prijsniveau 2000) om een vergelijking naar koopkracht van de uitkeringen mogelijk te maken. Ten aanzien van figuur 1 vallen drie zaken op. Allereerst de volatiliteit van het inkomen voor 1972. Tot en met 1970 vindt er een aantal maal een herziening plaats om het koninklijk inkomen gelijke tred te doen houden met de gestegen lonen

⁴ Bron: *Annual Report, The Royal House of Denmark 2005*.

⁵ Zie voor een uitvoerige beschrijving Van Wijnen (1975, 2000).

en prijzen. In al deze gevallen dreigde het koningshuis in te teren op het eigen vermogen omdat de hofhoudingskosten de vaste uitkering overstegen. Door het Financieel Statuut Koninklijk Huis (FSKH) is een einde gekomen aan die volatiliteit. Ten tweede, moeten we constateren dat koningin Beatrix een uitkering geniet die in reële termen ongeveer op hetzelfde niveau bevindt als dat van koningin Wilhelmina aan het einde van haar regeringsperiode. Een derde feit is dat Beatrix gedurende haar regeerperiode geen enkele reële inkomensgroei van formaat heeft meegemaakt. Dat is opvallend omdat de regering daarmee toch stilzwijgend tegemoet komt aan een motie van André van Es uit 1987.⁶ Zij verzocht het kabinet Lubbers om de uitkeringen van het Koninklijk Huis te bevriezen op het nettopeil van 1987. De motie werd toentertijd verworpen, maar als we naar de praktijk kijken dan is in reële termen aan het rechtvaardigheidsgevoel van de PSP tegemoet gekomen.

Figuur 1: Reëel en nominaal inkomen van de koningin, 1946-2007 (in duizenden euro's en prijsniveau 2000)

Noot bij figuur 1: in 1968 is 4,5 miljoen gulden uitgekeerd aan Juliana met terugwerkende kracht voor de jaren 1966 en 1967. In de figuur is dit bedrag gelijkelijk voor deze twee jaren toegevoegd.

Bron: Ministerie van Financiën, Rijksbegroting, hoofdstuk I, diverse jaren.

Door de wet FSKH van 1972 mag het gekrakeel over de uitkeringen verstomd zijn, over andere financiële zaken ontstaat toch van tijd tot tijd wel beroering. Het betreft de belastingvrijstelling en de extra kosten die gemaakt worden voor het koningshuis en die door andere ministeries worden gefinancierd.

De conclusie dat het 'inkomen' van de Oranjes zo bescheiden en constant is lijkt een te vroege conclusie aangezien met het Financieel Statuut praktisch alle

⁶ Handelingen Tweede Kamer, 13 en 20 oktober 1987, motie –Van Es (20200-I).

‘bedrijfsmatige’ zaken voor rekening van de Staat komen. Voor een deel is daar inzicht in aangezien sinds 1981 de kosten van de hofhouding ook in de rijksbegroting staan vermeld als ‘functionele kosten’. De reden voor deze ingewikkelde constructie valt terug te voeren op het bezwaar dat het hofpersoneel in 1971 maakte tegen de overgang naar de (weliswaar beter) betaalde status van rijksambtenaar. Sinds die tijd valt de hofhouding onder regie van de koningin en kunnen de kosten worden gedeclareerd tegen het ambtenarensalaris bij de relevante ministeries.⁷ Echter, de functionele kosten maken ook maar een beperkt deel uit van de totale hofkosten. Lang waren veel kostenposten onzichtbaar voor buitenstaanders en daarmee ook de totale kosten. Tot drie jaar geleden werden naast de uitkeringen aan de leden van het koninklijk huis mondjesmaat de overige kosten genoemd, zodat men zich niet echt een goed oordeel over de totale kosten van het koningshuis kon vormen. Slechts via ingenieus speur- en zoekwerk en vele sterke aannames kon men de kosten die via andere departementen voor het koningshuis werden gemaakt zichtbaar maken. In de loop der tijd zijn er diverse berekeningen gemaakt die keer op keer lieten zien dat de kosten van het koningshuis een veelvoud bedroegen van wat er in de rijksbegroting in hoofdstuk I gemeld wordt (zie Van Wijnen, 1975, blz. 172-175, en Meier, 1992, Van Dalen, 2003). Vanaf 1983 wordt er in de begrotingsstaat van het huis der koningin wel melding gemaakt van functioneel declarabele kosten, maar daarnaast zijn er allerlei ‘verborgen’ kosten die niet inzichtelijk gemaakt werden. De meest recente berekening werd gemaakt naar aanleiding van de Miljoenennota 2004 (van Dalen, 2003) en ook deze berekeningen maakte duidelijk dat de openbare financiën van de Oranjes niet zo openbaar waren zoals dat in een moderne samenleving hoort. Na een aantal kamervragen van de SP-fractie naar aanleiding van deze berekeningen, bij monde van Harry van Bommel in 2003⁸, en de PvdA in 2004 via Ella Kalsbeek⁹ is er blijkbaar werk gemaakt van een transparant koningshuis en sinds die tijd biedt de begrotingsstaat van het koningshuis een evenwichtiger beeld van de kosten van het koningshuis.

Een actuele blik op de totale kosten van het koninklijk huis is gepresenteerd in tabel 2. Tal van ministeries leveren diensten en materieel aan het Koninklijk Huis. In het hofjargon hebben we het dan over de kosten van de zogenaamde ‘bevriende diensten’, zoals het kabinet van de koningin dat ambtelijke ondersteuning biedt; de dienst koninklijke en diplomatieke beveiliging (DKDB) die op de begroting van Binnenlandse Zaken verschijnt en de regie in handen van de minister van Justitie is, de staatsbezoeken die Buitenlandse Zaken financiert, de marechaussee die beveiliging en ceremoniële diensten biedt, pers en publiciteit door de RVD, het regeringsvliegtuig door Verkeer en Waterstaat, en natuurlijk het onderhoud van de paleizen dat bij VROM op de begroting staat. Al met al, levert dit het totale bedrag op van 99,8 miljoen euro. De uitkeringen die verricht worden aan het huis der koningin maken daarmee slechts 6 procent deel uit van de totale kosten.

⁷ Zie voor een lezenswaardig inzicht in de hofhouding Meier (1999).

⁸ Zie Handelingen Tweede Kamer over het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaat van het Huis der Koningin, 1 oktober 2003, blz. 8-339.

⁹ Zie motie van het lid Kalsbeek, d.d. 14 december 2004.

Tabel 2: Totale kosten van het huis der koningin ten laste van de rijksbegroting, 2007 (in duizenden €)

Departement	Doel	Bedrag
Huis der koningin	Uitkeringen	5.908
Functioneel declarabele kosten		
Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties	Personeel en materieel	9.795
Verkeer en Waterstaat	Auto's, chauffeurs e.d.	5.518
VROM	Gebouwen en parken	8.864
<i>Subtotaal</i>		<i>24.177</i>
Overige kosten in andere begrotingen		
Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties	Beveiliging (DKDB)	9.000
Verkeer en Waterstaat	Regeringsvliegtuig	920
VROM	Onderhoud gebouwen	29.055
Buitenlandse Zaken	Staatsbezoeken	1.849
Defensie	Marechaussee, vliegverkeer	25.736
Kabinet der Koningin	Ambtelijke ondersteuning	2.210
Algemene Zaken ^a	RVD, website	979
<i>Subtotaal</i>		<i>69.749</i>
Totaal kosten huis der koningin		99.834

(a) Algemene Zaken wordt in de begrotingsstaat buiten beschouwing gelaten maar is wel degelijk relevant om een integraal inzicht te verwerven in de kosten van het koninklijk huis.

Bron: Begrotingsstaat huis der koningin voor het jaar 2007.

De ophef die rond de kosten gemaakt wordt treft vooral de vraag of er prudent met belastingmiddelen is omgesprongen. Over sommige kostenposten wordt uit voorzorg niet veel gemeld (zoals de kosten DKDB) omdat er zogenaamde veiligheidsrisico's mee gemoeid gaan. De laatste ophef rond de kosten van het koninklijk huis betrof de kosten van vliegverreizen. Zo staat het regeringsvliegtuig klaar om bijvoorbeeld staatsbezoeken en andere trips te maken. Het regeringsvliegtuig is er voor het staatshoofd en echtgeno(o)t(e) en overige leden van het Koninklijk Huis, ministers en staatssecretarissen. Zolang de vluchten een publiek belang dienen zijn er geen beperkingen. Voor privé-vluchten gelden echter wel beperkingen voor de overige leden van het Koninklijk Huis: het regeringvliegtuig mag op jaarbasis 50 uren beschikbaar zijn en voor de inhuur van vliegtuigen is € 130.000 op jaarbasis beschikbaar. Als die beperkingen worden overschreden vindt er verrekening plaats. Indien het regeringsvliegtuig bezet is kunnen de leden van het Koninklijk Huis een verzoek indienen bij het Ministerie van Defensie, waarvoor soortgelijke regels gelden. Tabel 3 geeft een inzicht hoeveel er gemoeid is met de vliegbewegingen van het Koninklijk Huis. De vraag is natuurlijk of dit soort bedragen exorbitant zijn. De vraag stellen is echter eenvoudiger dan het vinden van een antwoord. Als normale passagier zou de koningin een jaar lang met twee hofdames iedere dag met de KLM naar New York en weer terug kunnen vliegen. Grote beursbedrijven hebben hun 'corporate jet' die ongetwijfeld nog veel meer in gebruik is dan het regeringsvliegtuig en om een

vergelijking te maken met het Britse koningshuis: in 2005 ‘verspijkerde’ de koningin en haar gevolg 7,3 miljoen euro aan het reizen per trein en vliegtuig.¹⁰

Tabel 3: kosten vliegtuigbewegingen leden van het koninklijk huis

	Kosten vliegen ten laste van departement:				Totaal
	V&W		Defensie		
	KBX regeringsvliegtuig	Civiele inhuur	Kon. Luchtmacht vastvleugelig	Kon. Luchtmacht helicopters	
2001	€657.928	€254.464	€714.542	€63.504	€1.690.438
2002	€381.129	€298.327	€297.033	€67.284	€1.043.773
2003	€373.822	€551.065	€381.227	€75.088	€1.381.202
2004	€536.303	€199.165	€208.143	€101.888	€1.045.499
2005	€492.802	€402.845	€134.986	€134.706	€1.165.339

Bron: Tweede Kamer, vergaderjaar 2005-2006, Handelingen, no. 1825, blz. 3886

Over de belastingvrijstellingen kunnen we kort zijn. In 1887 werd in het *Leerboek der Financiën* van Cort van der Linden al gesteld: “Dit privilege is in den modernen Staat niet op goede gronden te verdedigen. Het is een overblijfsel van vroegere tijden, toen het privaatvermogen van den vorst nog niet van het publiek vermogen van den Staat was gescheiden.” (1887, blz. 129). Dat inzicht geldt nog steeds en toch zijn er nog altijd in de Grondwet een aantal belastingvrijstellingen vastgelegd. Allereerst hoeven de leden van het Koninklijk Huis over de uitkeringen geen persoonlijke belastingen betaald te worden. Met andere woorden over de uitkeringen wordt geen loon- en inkomstenbelasting betaald. Voorts hoeven de leden van het Koninklijk Huis die een uitkering genieten geen persoonlijke belastingen te betalen over de vermogensbestanddelen die dienstbaar zijn aan de uitoefening van hun functie. Over andere inkomsten dan de uitkering en over hun privé-vermogen moeten de betreffende leden van het Koninklijk Huis wel belasting betalen. Waar de grote ophef rond belastingvrijstelling ontstaat is vaak de omvang van het privé vermogen en daarmee het belastingbedrag dat de Koningin betaalt. Volgens de één omvat dit vermogen miljarden euro’s, terwijl het koninklijk huis – in de persoon van wijlen Prins Bernhard – dit vermogen ongeveer 250 miljoen euro vertegenwoordigt.¹¹

Het vermogen speelt vanzelfsprekend ook een rol bij de laatste vrijstelling: wat de koning(in) of vermoedelijke troonopvolger erft of krijgt van een lid van het Koninklijk Huis is vrij van de rechten van successie, overgang en schenking. Koningin Beatrix en prins Willem-Alexander hoeven dus geen successierechten te betalen over hun erfenissen of schenkingen van andere leden van het Koninklijk Huis. De koningin geniet de vrijstelling van successierechten op haar persoonlijk vermogen op grond van het feit dat zij haar onafhankelijkheid moet kunnen bewaren. Dat zijn de

¹⁰ Zie het verslag van het Britse Koningshuis voor 2006 in *Royal Public Finances*: www.royal.gov.uk

¹¹ Het Amerikaanse tijdschrift *Forbes* publiceerde een schatting van het koninklijk vermogen in 2002 en kwam uit op het bedrag van 2,5 miljard dollar, waarop Prins Bernhard Christopher Forbes – getrouwd met Bernhards nicht – opbelde en eiste dat het blad moest stoppen met het publiceren van dit soort ‘bullshit’-schattingen. Volgens de prins was de waarde van het vermogen om en nabij 250 miljoen dollar. Een extreme schatting kwam uit het hoofd van de republikein Hans van den Bergh die het bedrag van 17 à 23 miljard dollar noemde (*Newsweek*, 30 juni 2003) maar dit lijkt volledig uit de lucht gegrepen.

belastingvrijstellingen zoals die nu bestaan, maar er bestaat altijd nog een mogelijkheid om via de wet verdere belastingvrijstellingen toe te kennen. Naast de uitkering en de belastingvrijstelling geniet de koning(in) nog enkele voordelen: (1) het Rijk stelt paleizen voor gebruik ter beschikking; en (2) het genot van de jacht op Staatsdomeinen behorend tot of voortvloeiend uit het Kroondomein.

Al met al vergt het koninklijk huis meer geld (100 miljoen euro) dan het begrotingshoofdstuk I (6 miljoen euro) – het huis der koningin – doet vermoeden. Per hoofd van de bevolking betaalt iedere Nederlandse ingezetene 6 euro per jaar in plaats van 35 eurocent. Of die kosten opwegen tegen de baten zullen in de hiernavolgende paragrafen zien.

3. De baten van een monarchie in theorie

Generaties van vorsten zijn grootgebracht met de het standaardwerk *The English Constitution* van Walter Bagehot (1826-1877). Bagehot was een invloedrijke journalist en hoofdredacteur van het liberale blad *The Economist*. Hoewel de zaken die hij beschrijft over de parlementaire democratie enigszins gedateerd overkomen zijn de passages over de monarchie in *The English Constitution* (1867) zowel vermakelijk als leerzaam voor huidige vorsten en studenten van de constitutionele monarchie. Allereerst deelde hij de constitutie in twee delen: het Verheven ('the Dignified') gedeelte waarbinnen symboliek een grote rol speelt, en het Doelmatige ('the Efficient') gedeelte, waarbinnen geregeld is hoe zaken daadwerkelijk tot stand komen. Binnen beide sferen speelt het koningshuis een grote rol. Volgens sommigen is het verheven gedeelte het enige gedeelte waarbinnen een moderne monarch zou mogen functioneren. De symbolische rol van de koning(in) zou beperkt moeten worden tot ceremoniële functies. Het verenigen van de natie is immers geen geringe opdracht, maar naar de mening van Bagehot heeft een koning(in) ook een doelmatige rol te spelen in een constitutie. Sterker nog, men zou er zelfs de conclusie eraan kunnen verbinden dat de symbolische rol niet zonder een doelmatigheidsrol kan bestaan. Zonder de doelmatigheidsrol verwordt het koningshuis tot een onderdeel van een openluchtmuseum, dat uitsluitend amusementswaarde vertegenwoordigt. En zoals het amusement vergaat als de smaken veranderen verandert ook de waarde van het koningshuis en in het extreme geval kan dit betekenen dat er geen vraag meer is naar de diensten van het koningshuis en dat de kosten van het instandhouden van een relict uit het verleden niet meer opwegen tegen de baten.

Voor republikeinen staat deze conclusie bij voorbaat vast en wordt de doelmatigheidsrol per definitie negatieve waarde toegekend, maar wat als de doelmatigheidsrol van een koning(in) wel degelijk waarde heeft? Anders gesteld, hoe kan de koning(in) in de ogen van Bagehot van waarde zijn voor een constitutie? In grote lijnen komt het erop neer dat hij drie rechten definieert voor een koning(in) die vis-à-vis een regering functioneert: het recht van raadpleging, van aanmoediging en van waarschuwing of vermaning.¹² Het aardige van de Nederlandse monarchie is dat de vorstinnen uit de twintigste eeuw, en koningin Beatrix in het bijzonder, zich goede leerlingen van Bagehot hebben getoond door zowel op verheven als doelmatige wijze een bijdrage te leveren aan de werking van de Nederlandse democratie. Het is bekend dat koningin Beatrix op strenge wijze de grenzen van haar domein bewaakt en vooral niet teveel openheid wil. Zoals Bagehot ooit betoogde: "We must not let daylight in upon the magic." Door beperkt licht op haar functioneren te schijnen houdt Beatrix de magie van het koningshuis in stand. De ruimte om geheimzinnig te zijn wordt ook

¹² Letterlijk noemt Bagehot dit "The right to be consulted, the right to encourage, the right to warn."

geboden door de grondwet. De opvattingen over wat tot de macht van de koning behoort hebben tussen 1814 en 2007 grote veranderingen ondergaan. Koning Willem I was in 1814 nog een soevereine vorst die volgens de grondwet oorlogen kon verklaren en vrede kon sluiten, terwijl de koninginnen van Nederland van de twintigste eeuw monarchen waren binnen de grenzen van een grondig herziene grondwet, waarbij de kern wordt gevormd door Artikel 42 van Thorbeckes grondwet uit 1848 (versie 1983):

1. De regering wordt gevormd door de Koning en de ministers.
2. De Koning is onschendbaar; de ministers zijn verantwoordelijk.

Dat is de wet, die - zoals ook Van Wijnen (1975, 2001) herhaalde malen heeft betoogd - niet echt niet veel los laat over hoe een koning dient te functioneren binnen de regering. Er zijn meer ongeschreven dan geschreven regels. Van koningin Beatrix en koningin Juliana is veel in de wandelgangen opgetekend hoe zij functioneren binnen de regering. Beatrix houdt bij wat er al beslist wordt binnen de ministerraad en van alle gesprekken die zij wekelijks houdt met de minister-president en op andere tijden met bewindspersonen wordt precies bijgehouden wat er gezegd is. Daarmee vormt de koningin het geheugen van de regering in de meest letterlijke zin van het woord. Het recht van raadpleging wordt daarmee op gezette tijden uitgeoefend. Het recht van aanmoediging en waarschuwing ligt veel moeilijker omdat directe uitoefening van deze rechten het bestaan van de moderne monarchie op het spel zet. En toch heeft de koningin daar een oplossing op gevonden. Een aanwijzing hiervoor kan men vinden in bijvoorbeeld een waarneming van Klaas de Vries, die als minister van Binnenlandse Zaken de koningin in haar rol als ‘consultant’ van dichtbij heeft meegemaakt: “Ze is echt volstrekt onpartijdig. Ze denkt niet vanuit een kabinet, maar positioneert zich als een buitenstaander.”¹³ Daarmee heeft de koningin zich een rol aangemeten die Adam Smith heeft opgetekend in zijn *The Theory of Moral Sentiments* (1759), die van de ‘impartial spectator’ ofwel de onpartijdige beschouwer. In de visie van Smith is de onpartijdige beschouwer een methode om de menselijke natuur in een commerciële samenleving niet te laten ontsporen in egoïsme, gierigheid of exhibitionistische zelfverrijking. De mens is in staat om zichzelf te zien door de ogen van anderen en volgens Smith zien wij onszelf door de ogen van een ideaal ander persoon, de zogenaamde ‘impartial spectator’ of zoals hij het uitlegt in zijn werk:

“When I endeavour to examine my own conduct, when I endeavour to pass sentence upon it, either to approve or condemn it, it is evident that, in all such cases, I divide myself, as it were into two persons; and that I, the examiner and judge, represent a different character from that other I, the person whose conduct is examined into and judged of. The first is the spectator, whose sentiments with regard to my own conduct I endeavour to enter into, by placing myself in his situation, and by considering how it would appear to me, when seen from that particular point of view. The second is the agent, the person who I properly call myself, and of whose conduct, under the character of a spectator, I was endeavouring to form some opinion. The first is the judge; the second the person judged of. But that the judge should, in every respect, be the same with the person judged

¹³ NRC Handelsblad, 29 april 2005.

of, is as impossible that the cause should, in every respect, be the same with the effect.” (Smith, 1759, III.1.6)

Strikt genomen is het geweten van een persoon voldoende om de menselijke natuur niet te laten ontsporen. Het geweten is niet anders dan een geïnternaliseerde ‘impartial spectator’ en idealiter zou een goed functionerend geweten de beoordelaar en de beoordeelde kunnen laten samenvallen. Smith beschouwt het geweten als een nuttig en onmisbaar instrument en ziet ook de nuttige rol die sociale instituties, waaronder religie, het geweten kan helpen vormen en ontwikkelen. Maar hij ziet direct ook de schaduwzijde van religie omdat de vorming van geweten ook kan omslaan in religieus fanatisme. Een maatschappij heeft dus instituties nodig die ontsporingen teniet doen. Het moderne koningschap vormgegeven door koningin Beatrix bevat in grote lijnen de ingrediënten om aan deze taak te voldoen, hoewel het natuurlijk niet de enige persoon of instantie is die als ‘geweten’ van een land kan functioneren.

4. De baten van een monarchie in praktijk

De uitlatingen van oud-bewindslieden doen vermoeden dat het koningshuis in de praktijk functioneert zoals het in de theorie van Bagehot en Smith dat behoort te doen. Volgens een voorwoord van Van Wijnen in 1992 is koningin Beatrix door haar ijver om niet onder te willen doen voor ministers, haar dossierkennis en perfectionisme een “inwonende schaduwregering.” De schrijfster Hella Haasse komt na gesprekken met koningin Beatrix tot een soortgelijke constatering:

“Ook wie zich geen monarchist of ‘Oranjeklant’ voelt, kan het nut en de betekenis inzien van een Oranje, die als een ‘stadhouder-nieuwe-stijl’ waardig de natie vertegenwoordigt en met kennis van zaken boven de partijen staat.”¹⁴

Onpartijdigheid, kennis van zaken en een zucht naar informatie en perfectie zijn de trefwoorden die men aantreft onder de kenners. Ook oud-premier Van Agt heeft met zijn bekende archaïsche gebruik van de Nederlandse taal aangegeven hoe consciëntieus de koningin haar taak opvat. Bij haar zestigste verjaardag verwoordde hij het zo:

“Alleen het perfecte was haar goed genoeg - het is al vaak gezegd. Zij werkte uiterst systematisch, hoog in het luchtruim als een speurende buizerd ontging haar op de bodem beneden geen enkel detail.”¹⁵

Met anekdotes en waarnemingen uit de wandelgangen van Noordeinde komen we er echter niet ver als we de baten van het koningshuis willen concretiseren. Het concretiseren van de baten van het koningshuis is een zeer moeizame affaire omdat de baten voornamelijk verborgen zijn in de externe effecten die uitgaan van het koningshuis. Een eenvoudige statistische toets leert dat het krantenbedrijf profiteert van de aanwezigheid van monarchieën. Tabloids en roddelbladen in Nederland en Engeland zouden aanzienlijk minder omzet draaien als het koningshuis werd afgeschaft.

¹⁴ ‘Een stadhouder-nieuwe-stijl’, *NRC Handelsblad*, 29 januari 1998.

¹⁵ ‘Speurend als een buizerd’, *NRC Handelsblad*, 29 januari 1998.

De drie rechten - van raadpleging, van aanmoediging en van waarschuwing - die de koningin kan uitoefenen in haar rol als staatshoofd vis-à-vis het kabinet kunnen in theorie in de kwaliteit van de overheid en democratie tot uiting komen. Immers als institutioneel geheugen van de regering kan de koningin de stabiliteit in het beleid vergroten, en door boven de partijen te staan in politiek gekrakeel kunnen ook 'outsiders' (allochtonen, mensen aan de onderkant van de samenleving, analfabeten, etc.) een stem krijgen waarmee de democratische vertegenwoordiging aan kracht wint. Om de stille kracht van een monarchie te benaderen is er voor gekozen om een rijke databron van de Wereldbank te gebruiken die de kwaliteit van overheidsbestuur en democratie probeert te meten (zie Kaufmann et al., 2006).

Tabel 4: De monarchie en de kwaliteit van overheid en democratie^a, 1996-2005

Kwaliteitsmaatstaven	Nederland	Alle landen		EU-27	
		Monarchieën	Niet-monarchieën	Monarchieën	Niet-monarchieën
Democratische vertegenwoordiging	1.48	0.57*	-0.21	1.38*	1.06
Stabiliteit	1.13	0.42*	-0.33	0.97	0.75
Effectiviteit overheid	2.15	0.66*	-0.20	1.93*	0.94
Reguleringskwaliteit	1.68	0.51*	-0.18	1.51*	0.98
Kwaliteit wetgeving en -handhaving	1.83	0.80*	-0.26	1.72*	0.86
Corruptiebestrijding	2.18	1.03*	-0.19	1.96*	0.87
N =	1	37	155	7	20

* Verschillen tussen de twee typen landen zijn significant met onzekerheidsmarge van 1% of kleiner.
(a) De kwaliteitswaarden van de verschillende dimensies van overheid en democratie variëren van -2,5 to +2,5.

Bron data: Kaufmann et al (2006)

De volgende dimensies worden daarbij onderscheiden:

- *Democratische vertegenwoordiging* – De mate waarin burgers in staat zijn om te participeren in het kiezen van een regering, als ook de vrijheid van meningsvorming, vrijheid van vereniging en een vrije media.
- *Politieke stabiliteit en afwezigheid van geweld* - De perceptie van de kans dat een regering wordt omvergeworpen of gedestabiliseerd door ongrondwettelijke of gewelddadige middelen, inclusief politiek geweld en terrorisme.
- *Effectiviteit overheid* – De kwaliteit van publieke diensten, de kwaliteit van de ambtenaren en de mate waarin zij onafhankelijk zijn van politieke druk, de kwaliteit van beleidsvorming en -uitvoering, de geloofwaardigheid van de regering in het nakomen van beloftes ten aanzien van beleid.
- *Reguleringskwaliteit* – Het vermogen van de regering om gedegen beleid en regels te formuleren en uit te voeren die de ontwikkeling van de private sector ten goede komen.

- *Kwaliteit wetgeving en –handhaving* – De mate waarin burgers vertrouwen hebben in en zich houden aan de wetten en regels, in het bijzonder de kwaliteit van wetshandhaving, de politie, het rechtssysteem, als ook het voorkomen van criminaliteit en geweld.
- *Corruptiebestrijding*, waarbij corruptie wordt opgevat als de mate waarin publieke macht wordt aangewend voor private doeleinden en winst, inclusief kleine en grote vormen van corruptie, als ook de mate waarin de staat ‘gevangen’ is door elites of private partijen.

Per dimensie kan een land maximaal +2,5 punten verkrijgen, indien de kwaliteit uitstekend is, of –2,5, indien een land totaal niet voldoet. Indien we nu de landen vergelijken met een monarchie en landen die zonder een staatshoofd functioneren (zie de bijlage voor de lijst van gehanteerde monarchieën) dan kan er maar één conclusie getrokken worden: landen met een monarchie hebben een aanzienlijk hogere kwaliteit van democratie en overheidsbestuur, dat geldt niet alleen op globaal niveau maar ook binnen Europa.

Een alternatieve en aanvullende manier om de baten van de monarchie boven tafel te krijgen is door naar de groei-ervaringen van monarchieën in de wereld te kijken. Op basis van Wereldbank-data is een eenvoudig groeimodel gehanteerd, waarbij de groei van het reëel nationaal inkomen verklaard wordt uit de groei in investeringen en de werkzame bevolking en een ‘monarchie’-dummyvariabele om zo aan de groei-ervaringen van landen de monarchiebonus te kunnen ontfoetselen.¹⁶ De schattingsuitkomsten staan in tabel 5 weergegeven.

Tabel 5: Verklaring van groei reëel nationaal inkomen en de bijdrage van een monarchie in de wereld, 1960-2002^a

	I		II	
	Coefficiënt	t-waarde	Coefficiënt	t-waarde
Groei investeringen	0,097	16,22	0,096	13,93
Groei werkzame beroepsbevolking	0,773	3,36	0,841	4,84
Monarchie	0,010	3,84	0,008	3,70
Constante	0,010	1,79	0,012	2,91
AR(1) proces	Landspecifiek		Gemeenschappelijk	
Adj. R ²	0,37		0,31	
D.W.	2,03		2,05	
Standaardfout regressie	0,044		0,046	
Gemiddelde groei	0,035			
N =	4119			
Aantal landen	141			

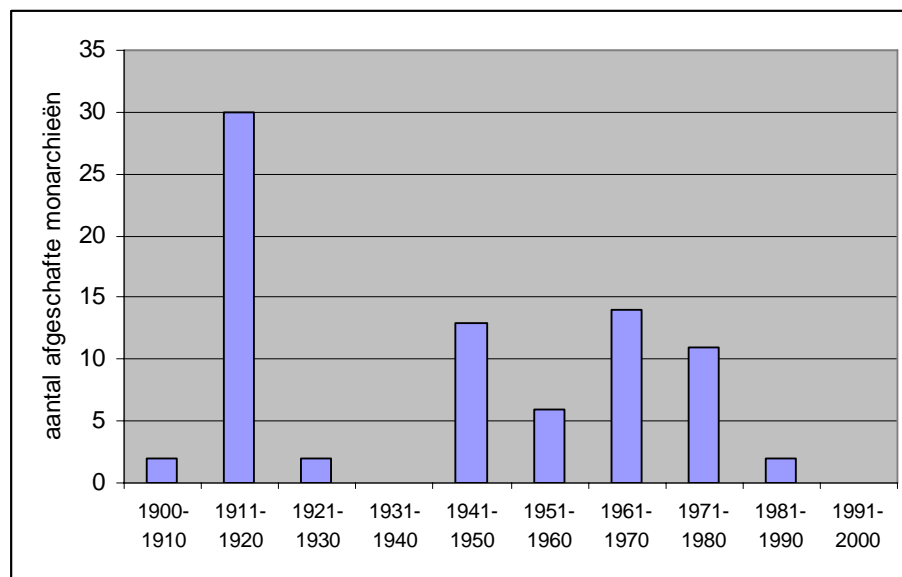
(a) De groei van investeringen en BBP is gebaseerd op grootheden uitgedrukt in constante dollarprijzen (1995 =100).

Bron data: World development indicators (2004), World Bank

¹⁶ Een uitgebreider model met meer verklarende variabelen loopt tegen de grenzen aan van wat mogelijk is omdat voor veel kleine landen met een monarchie niet veel macro-economische gegevens beschikbaar zijn.

Een rudimentaire groeiberekening op basis van deze schatting geeft aan dat 0.8 à 1.0 procentpuntgroei te danken is aan de monarchie. Als dit groeicijfer vertaald wordt in euro's dan variëren de baten van het koningshuis tussen 4,2 en 5,3 miljard euro voor het jaar 2006. Men kan vanzelfsprekend de nodige vraagtekens plaatsen bij dit cijfer aangezien dit een zeer omvangrijke bijdrage is. Allereerst is dit een monarchiebonus die geldt voor de gemiddelde monarchie in de wereld. Het valt moeilijk in te zien of Nederland meelift op andermans groei-ervaringen of dat andere landen juist op de inspanningen van Nederland meelift. Toch lijkt een dergelijk groot effect niet geheel implausibel aangezien we hierboven reeds lieten zien hoe bovengemiddeld de kwaliteit van overheid en democratie in monarchieën is. Voorts moet men niet vergeten dat monarchieën per definitie een selecte groep van landen vormen met een relatieve stabiliteit aangezien de landen in kwestie geen fundamentele verandering in staatsvorm hebben meegemaakt, terwijl veel voormalige monarchieën in Europa in de nasleep van de Eerste Wereldoorlog hun koning of koningin zijn kwijtgeraakt en in de naoorlogse jaren tot en met de jaren zeventig maakten veel landen in Azië en Afrika een omwenteling mee waardoor de monarch van het toneel verdween. Figuur 2 geeft schematisch weer hoe vaak er de afgelopen eeuw een monarchie is afgeschaft. Het feit dat vandaag de dag landen onder een constitutionele monarchie functioneren zou men ook als een teken kunnen opvatten dat dergelijke landen de flexibiliteit in de loop der tijd hebben kunnen opbrengen om de constitutionele monarchie aan de tijd aan te passen.

Figuur 2: Afgeschafte monarchieën in de twintigste eeuw^a

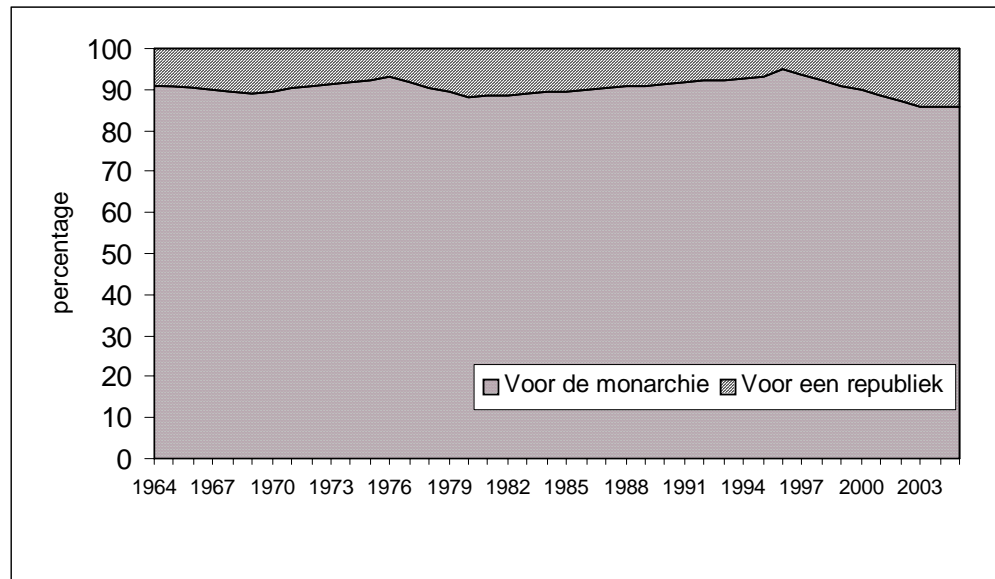
(a) De uitschieter in de jaren tien van de vorige eeuw is te danken aan de gevolgen van de eerste wereldoorlog toen er aan 22 Duitse monarchieën een einde kwam.

Bron: http://en.wikipedia.org/wiki/Abolished_monarchy

Voorts moeten we de invloed van de moderne monarchie niet verwarren met de effecten die monarchieën sorteerden die ver voor de Eerste Wereldoorlog functioneerden. Despoten of soevereine vorsten konden door misbruik van hun macht

de prikkels om te ondernemen, te innoveren, te investeren of te werken verdoven waardoor dergelijke economieën een lagere economische groei kenden (De Long en Shleifer, 1993, Olson, 1993, Comijn en Hobijn, 2004). Daarnaast kenmerkten vorsten zich door een zekere spendeerdrijf. Koning Willem I, II en III waren daar uitstekende voorbeelden van. De ironie van de moderne monarchie is dat de spendeerdrijf juist in ministers vervat is en dat het juist het koningshuis is dat een toonbeeld van prudentie is: koningin Beatrix heeft tijdens haar regeerperiode een praktisch constant inkomen op jaarbasis ontvangen. Blijkbaar is de positieve groei-impuls die moderne monarchieën oproepen een teken dat monarchen hun invloed op constructieve manier hebben aangewend en zich terecht niet meer met economische of monetaire politiek mogen bemoeien. Dat die positieve invloed in Nederland gewaardeerd wordt is ook terug te vinden in het vertrouwen dat Nederlanders uitspreken in de monarchie: al decennialang schommelt het vertrouwen rond 90 procent van de bevolking (zie figuur 3). Opvallend is hoeveel vertrouwen koningin Beatrix geniet in opiniepeilingen en wellicht nog opvallender: prins Willem-Alexander geniet ook als troonopvolger veel vertrouwen. Sterker nog, hij geniet volgens een TNS-NIPO peiling meer vertrouwen (81 procent) van de Nederlanders dan zijn moeder vlak voordat zij in 1980 gekroond werd (60 procent). Als Nederland de monarchiebonus niet teloor wil laten gaan dan zijn dit soort onschuldige peilingen van groot belang. De troonopvolging komt immers steeds dichterbij en zal wellicht in het jaar 2008 geschieden wanneer de koningin 70 jaar wordt; een leeftijdsgrens die precies overeenkomt met de pensioenleeftijd van de leden van de Raad van State, het college waarvan zij president is.

Figuur 3: Steun voor monarchie versus republiek, 1964-2005

Bron: TNS-NIPO, *De staat van het koningshuis anno 2005*, april 2005.

5. Conclusies

“The use of the Queen, in a dignified capacity, is incalculable.”

Met die woorden begon de econoom Bagehot zijn verhandeling over de waarde van de monarchie. Deze studie laat zien dat er wel degelijk een calculatie valt te maken van wat het koningshuis allemaal vermag en zoals de berekeningen laten zien zijn de baten tamelijk omvangrijk: de zogenaamde monarchiebonus voor Nederland omvat 4 à 5 miljard euro. Een cruciale vraag die op de achtergrond blijft spelen is of waar die baten precies vandaan komen. Hier moet deze studie in gebreke blijven en misschien moeten we ons aan de woorden houden van Bagehot dat we niet teveel daglicht op de magie moeten laten schijnen anders verdwijnt wellicht de monarchiebonus. Er zijn naar mijn mening drie redenen aan te wijzen waarom de monarchiebonus zo omvangrijk is. Allereerst vormen monarchieën een selecte groep van landen die hebben kunnen profiteren van de stabiliteit, waarvan andere landen - waaronder vele voormalige monarchieën - klaarblijkelijk niet hebben kunnen profiteren. Maar wellicht belangrijker zijn de twee sferen - ‘the Dignified’ en ‘the Efficient’ - die Bagehot heeft aangewezen waarbinnen de koning(in) een rol kan vervullen. Om met de laatste factor (‘the Efficient’) te beginnen, monarchen kunnen de doelmatigheid van het landsbestuur verbeteren. Vorsten kunnen gebruik maken van hun drie rechten waarbij zij als een ‘impartial spectator’ een stabiliserende factor kunnen vormen binnen de regering. Maar bij de schatting van de monarchiebonus moeten we niet de rol die de derde factor (‘the Dignified’) speelt onderschatten. Economen zullen deze rol opvatten als een typisch geval van ‘positieve externe effecten’. Vanuit een inmiddels omvangrijke literatuur weten economen hoe belangrijk vertrouwen is voor economische groei en handel en nog belangrijker is het inzicht dat het vertrouwen niet uit de lucht komt vallen (zie Mosch, 2004). In de praktijk heeft de koningin een sterk bindend vermogen en het vertrouwen dat zij geniet is vele malen hoger dan menig volksvertegenwoordiger.

Voor een discussie over de toekomst van de monarchie is het belangrijk om te weten of de doelmatigheidsrol en de verheven rol met elkaar verbonden zijn. Hier kan helaas geen definitieve uitspraak over gedaan worden, maar het heeft er alle schijn van dat monarchieën een vertrouwenwekkende factor vormen; een vertrouwen dat versterkt wordt door het stabiliserende optreden van monarchen binnen de regering. Bagehot had op dit punt een redelijk eenvoudig idee waarom de monarchie zoveel steun van een bevolking krijgt: “The best reason why a Monarchy is a strong government is, that it is an intelligible government. The mass of mankind understand it, and they hardly anywhere in the world understand any other.” Constituties zijn abstracte constructies en voor de meeste mensen geldt dat zij liever geregeerd worden door een persoon die zij begrijpen en zien dan door een collectie van mensen die zij niet zien en niet begrijpen. In een moderne monarchie die zich staande moet houden in de aandachtseconomie is dit voordeel niet zonder gevaar. Zoals de vice-president van de Raad van State, Tjeenk Willink, het ooit eens in een toespraak over de monarchie verwoordde:

“De moderne communicatiemedia dragen het hunne bij aan deze personifiëring van de macht. Deze behoefte om macht in persoon te kunnen duiden doet wel eens vergeten dat de Koning wel het symbool is van de macht, maar grotendeels van werkelijke macht ontdaan. Grotendeels ontdaan van macht betekent niet gebrek aan gezag. In de afgelopen 25 jaar is het gezag van gekozen ambt dragers aangetast, het

gezag van de Koningin gegroeid. Dat is niet zonder risico. Macht zonder gezag ontaardt uiteindelijk in een bevelstructuur en dwang, terwijl gezag zonder verbinding met de macht na verloop van tijd of betekenisloos of een eigen machtsfactor wordt. In een democratie moeten macht en gezag samengaan, elkaar aanvullen en versterken.” (Tjeenk Willink, 2005)

Onder republikeinen heerst de principiële opvatting dat de monarchie zijn langste tijd heeft gehad en een verspillend en a-democratisch relict is uit vroegere tijden. Maar zelfs ‘hardcore’ republikeinen kunnen het niet laten om in hun hart te zwichten voor de charmes van het Nederlandse koningshuis. Het is tekenend dat het koningshuis geen noemenswaardig issue meer is in de partijprogramma’s van SP, Groen Links of de PvdA. Het lijkt er ook sterk op dat in Nederland het uitdragen van de eenheid van het beleid regeringsleiders veel moeite kost en dat koningin Beatrix wonderlijk genoeg meer aan de sociale cohesie van Nederland bijdraagt dan menig volksvertegenwoordiger of premier. Het is in zekere zin paradoxaal dat een niet-gekozen koningin meer het vertrouwen geniet van burgers dan de gekozen volksvertegenwoordigers (zie ook Tjeenk Willink, 2005). Dat het vertrouwen geen geringe bijdrage levert aan de welvaart van Nederland getuigen de berekeningen die hierboven gemaakt zijn. Constitutionele monarchieën genieten een aanzienlijke bonus en het loslaten van de constitutionele monarchie zou wel eens gepaard kunnen gaan met aanzienlijke welvaartsverliezen. De klacht dat koningin Beatrix zich gedraagt als een kille directeur van de BV Oranje zijn in dat opzicht niet terecht: men mocht willen dat iedere directeur zo’n buitensporig hoog rendement haalt. Het is in dat opzicht ironisch te noemen dat het vermogen van de Oranjes, dat vele miljarden zou omvatten en waar Oranje-watchers al decennialang naarstig naar speuren, zich niet *binnen* de muren van Noordeinde of Soestdijk bevinden maar juist daar *buiten*.

Literatuur:

- Bagehot, W., 1867, *The English Constitution*, herdrukt in 2001, Cambridge University Press, Cambridge, tevens de tweede druk uit 1873 te downloaden via: <http://socserv.mcmaster.ca/econ/ugcm/3113/bagehot/constitution.pdf>
- Comijn D., en B. Hobijn, 2004, Cross-Country Technology Adoption: Making Theories Face the Facts, *Journal of Monetary Economics*, 51, blz. 39-83.
- Cort van der Linden, P.W.A., 1887, *Leerboek der financiën – De theorie der belastingen*, Gebr. Belinfante, ’s Gravenhage.
- Dalen, H.P. van, 2003, De ‘openbare’ financiën van Noordeinde, *Economisch Statistische Berichten*, 88: 452-454.
- DeLong, B., en A. Shleifer, 1993, Princes and Merchants – European City Growth Before the Industrial Revolution, *Journal of Law and Economics*, 36: 671-702.
- Fasseur, C., 1998, *Wilhelmina – De jonge koningin*, Balans, Amsterdam.
- Jonkhoff, W., 2002, Huwelijks voordelen, *Economisch Statistische Berichten*, 87: 81.
- Kaufmann, D., A. Kraay, and M. Mastruzzi, 2006, Governance Matters V: Governance Indicators for 1996–2005, September 15, 2006, Wereldbank, Washington DC.
- Meier, R., 1992, De kosten van de monarchie, *Elsevier*, 19 september 1992, blz. 38-43.

- Meier, R., 1999, *Aan het hof – De monarchie onder Koningin Beatrix*, Bert Bakker, Amsterdam.
- Mosch, R.H.J., 2004, *The Economic Effects of Trust*, Tinbergen Institute Research Series, no. 340, Amsterdam.
- Olson, M., 1993, Dictatorship, Democracy and Development, *American Political Science Review*, 87, blz. 567-576.
- Smith, A., 1759, *The Theory of Moral Sentiments*, Uitgave 1982, Liberty Fund, Indianapolis.
- Teulings, C.N., A.L. Bovenberg en H.P. van Dalen, 2003, *De calculus van het publieke belang*, Kenniscentrum Marktordening, Den Haag.
- Teulings, C.N., A.L. Bovenberg en H.P. van Dalen, 2005, *De cirkel van goede intenties – De economie van het publieke belang*, Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Tjeenk Willink, H.D., 2005, Enige waarnemingen over Nederland en Koningschap, Inleiding tijdens het congres De Nederlandse constitutionele monarchie in een veranderend Europa, 29 september 2005.
- Wijnen, H.A. van, 1975, *Van de macht des Konings – Mythe en werkelijkheid van de constitutionele monarchie*, Amsterdam, Contact.
- Wijnen, H.A. van, 2001, *De macht van de Kroon*, Balans, Amsterdam.

Bijlage: Lijst met constitutionele monarchieën in de wereld

Antigua en Barbuda	Japan	Papoea
Australië	Jordanië	Samoa
Bahamas	Koeweit	Solomon eilanden
Barbados	Lesotho	Spanje
Bahrein	Liechtenstein	St. Kitts-Nevis
België	Luxemburg	St. Lucia
Belize	Maleisië	St. Vincent en de Grenadines
Bhutan	Monaco	Swaziland
Cambodja	Marokko	Thailand
Canada	Nederland	Tonga
Denemarken	Nepal	Tuvalu
Grenada	Nieuw Zeeland	Verenigd Koninkrijk
Jamaica	Noorwegen	Zweden
